

ТЫА ХАААЙЫСТЫБАТЫГАР уонна аска-үөлгө министерство көбүлээниинэн балаан айып 24 күнүгэр Майага өрүс илин эгэринээри улуустар тыа хааайыстыбатын управленийдары начальниктары, бу салааны дьарыктар тарылтаттар салайааччыларын сүбэ мунньахтара буолан ааста. Мунньагы республика тыа хааайыстыбатыгар министры Н. С. Спирден салайан ытта. Манна министри солбуйааччылар, министерство отделларын начальниктара. Дьоруускай куорат тыа хааайыстыбатынан дьарыктанар тарылталарын салайааччылар кытылыны ылаллар.

Республика сиргэ комитетын председатели Иннокентий Осипович Пахомов, сир үлэтигэр министри солбуйааччы Василий Иванович Аржаков, бааһынай хааайыстыбаларыгар министри бастагы солбуйааччы Алексей Алексеевич Гуднев, экономика министри бастагы солбуйааччы Александр Иннокентьевич Атаманченко, капиталнай тутуу министри солбуйааччы Анатолий Михайлович Копырин, «Агротех-

САНАА ОЛОХ

ЧУРАПЧЫ
УЛУУБҮН
ХААЫАТА

ХААЫАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫ
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№ 118 (8071). + 1996 сыл алтынны 8 күнэ. Олутурунньук. + Сыйагата — 1084' солкуобай.

„ИЛИН ЭНЭР“ ЗОНА МУННЬАБЫТТАН

сервис» генеральный директор Григорий Николаевич Степанов, ветеринарнай департамент начальнигы солбуйааччы Аркадий Пудович Васильев интенизирииллэри онордулар. Кинилэр тыа хааайыстыбата үл-ас бопуруохусар балаача ыарахаттары көрсөргүгэр тохтоотулар. Ол курдук, тыа хааайыстыбатын кредиторскай нөһ 870, дебиторскай нөһ 240 миллиард солк., атынык эттэххэ, биэрэрбит ыларбытынаагар үс төгүлүнэн элбэх. Хамнаска 75 млрд. солк. нэс үөскээбит. Чөлчөтүннээх кредиткэ, үл-ас өртүнөн хааччылыыга эрэл суогуун көрүтэ. Тыа хааайыстыбатын бородууксуйатын, матырылаал, сүөһү аһылытын сыаналарын араастаһыылар олус улаханьнан, табаары огорооччулар интенизирииллэри сүтүтэ. Тыа хааайыстыбата, государственнай баанынан хааччылыыбат буолан, коммерческой бааннар хабааларыгар киирдэ, үрдүк бырыһыан, кылгас бөддьүх оборототугар ылларда. Ити туһунан А. Н. Атаманченко эттэ.

Олег Петрович Марков интенизирииллэри, билигин республика үрдүнэн сүөһү 64 бырыһыан бааһынаа-дарга баар Коллективнай предриятиелар, совхозтар бас биллэрэр аччын иһэр. Төһө эмэ оттоох ааспыт сылга коллективнай предриятиеларга сүөһү коньһунэн элүүтэ маасабийдык тахсыбыт. Агардак быйыл 10200 ынах сүөһү, 5200 сылы туһата суох элбүт. Көмбикоры, эби аһылык суох буолан, үүт ыама биллэрдик таһаары түспүт. сүөһүнү уотан туттарыны умнуулаан да барда. Үүтү ыаһыгына республика үрдүнэн аһыс ыйдаах сорууда 78 бырыһыан туолбут. Племенной үлэ, искусственной эмэлээһин бопуруостара сөргүттүлүбүт да буолбуттар, республика үрдүнэн 10 бырыһыаны кыайбат эбит.

В. Н. Аржаков 30-40 сыл буолу-буола хагыланар сайыгыты хаһыннар бурдук уонна хортуоппуй үүнүү-лэрин сөтөн барыттары аһыны. Онон быйыл республика туорахтаах культууралары атын регионнартаа аһылаһар эрэ балаһыаньыада киирдэ. Оттон хортуоппуйга, оҕуруот астарыгар, өрүс энэр улуустар балаача үүнэрбиттэрин суотугар, балаһыаньыатан тахсыахха сөп үбү. Көмбикорм халла да суох, булар да кыах баара көстүбүт. Итинэн дьарыктанар министерство «Агротехсервис» отдела көккө сылларга кини уобаластары кытта кыайан төлөспөтө, биэрэр нөһтөрү элбээн, үлэтин тохтооторго күһэллэнэ.

Тыа хааайыстыбатын министерствота капиталнай тутууга 50 миллиард солк. биэрэрдээрин, ол

иниэтэр Россия Тыатын хааайыстыбатын министерствота 35 миллиард солк. ситэ төлүү илгитин, барыта 140 объект бүтэриллэн бараһар харчы суох буолан, төлөмнөкө кураллары туһунан А. Н. Копырин эттэ.

«Агротехсервис» республикада 54 подразделение-лаах. Кинилэр бары көрүтэ поочоттоохтук үлэтиллэр, 30 миллиард солк. биэрэрдээхтэр. Оттон бэйэлэрэ 48 миллиард солк. ылардаахтара төлөһө илик. Техника, саппаас чаас сыманата ыарахан, өссө бийиги нацонкабыт кыра, баара-суоҕа 106 бырыһыан. Сорохтор 150-300 бырыһыанга тийиэ үрдэтэллэр. Чөлчөтүннээх кредитинэн туһамматтаһара биэс сыл буолбут, агардак коммерческой бырыһыаннаах кредитинэн үлэтин олоһоллорун туһунан Г. Н. Степанов көпсөөтэ. Салгыы Россияны кытта лизингбэ үлэтиһэллэрин, ону даҕаны тыа хааайыстыбатын үлэтииттэрэ кыайан төлөспөт буоланнар дуоннааһы туһамматтары ахтып аһарда.

Ити кэнниттэн бары улуустартан бөрөстөбүтүлэр санаа атастаһытын быһыытынан тыт эппилэр. Онон үксэ үл-харчы, дотация, кредит, араас көмөлөр бопуруостара таарылынылар. Бийиги улууспутуттан эг-үүт комбинатын директор Андрей Тимофеевич Ноговицын бородууксуйатын астааһын, батарыны уонна тутта төлөһүү бопуруостарыгар санаатын атастаһта. Кини переработканы хайдах тарйиһтэ, бородууксуйа ассортиментын кэргэтиһтэ, санаа технологиялары олоххо киллэринтэ, бородууксуйаны туттарааччылары кытта тутта аахсыыга анаан чөлчөтүннээх кредитинэн переработкалыыр тарылталары быһааччы хааччылыыга тохтоот. Арыны оҕорор переработка тарылталарын тыа хааайыстыбатын табаары огорооччуларын кытта төгүнн тутан, арыыга анал дотация көрөргө уонна 70 бырыһыанны эрдэ абаансанаан төлөбөргө эттэ.

Сүбэ мунньах кыттылаахтара СР Президентигэр тыа хааайыстыбатын бопуруостарыгар сана ыйаахтар бырайыактары киллэрэрлэ быһаарыстылар. Ол курдук, республика агропромышленной комплексин үл-ас өртүнөн государственнай хааччылыыны төстү туһарыны, сайыннарыны, государственнай аграрнай бааны тарйиһин, чөлчөтүннээх кредиттэри тутуһунарыны, тыа хааайыстыбатын бородууксуйаларын огорооччулары лизингтэн туһаннарыны кэргэтин, тыа хааайыстыбатыгар омул дойдуларын инвестицияларын тардыны, о.д.а. тустарынан. Ону тэнэ-саха ылгытын сайыннарыны, элбэтин уонна атын дойдулар

рөвөктөрүгэр таһаарыны, сылыгы эгин, таба муоһун, үрүүн баһыгы Саха Республиката омул сириттэр таһаарар валютата оноруу. ынах сүөһү бородуатын туһарыны, төрөтүүнү-ууһатыны сайыннарыны, куорат тулатынааһы зоналарга эт-үүт оҕоһуутун үрдэтиһи, көтөрү иитиһи, сүөһү интенизирииллэри сүрүн хайысханан эт оҕоһуута буоларын тустарынан.

Кэлэр сылтан государственнай көмөнү ийэ сүөһү төбөтүгэр (ынах сүөһүгэ, сылыгыга, табага, сибиһиһэ) олохтуурга быһаарыстылар. Мелиорацияламыт сиргэ биэр гектар туһанылыыбыт площадь эмэ туруорсарга санааны эппилэр. Бурдукту, хортуоппуй үүнэрэтинэн анаан дьарыктанар хааайыстыбалары государственнай үбүлэһинтэ киллэрэргэ дин буолла. Төрүүр сүөһүгэ государство көмөтө баар буолуутун ситиһэ сатыырга, атын эби үлэтиһэх-хамнастаах уонна онон эрэ олоһор хааайыстыбаларга тус-туһунан коэффициентынан бөрүлээр дотация бородууксуйанан төлөбүрдээх буолуутун ирдиргэ эппилэр киирдилэр. Тыа хааайыстыбатыгар реформа салгыы барыахтаах, кыамаат хааайыстыбалары, коллективнай предриятиелары, совхозтары государство бөхсө үбүлүүрүгэр эркиниэххэ дин санаалар эппиллэр. Хас бирдир киһи бөйөтүгэр хааайын буоларын ситиһэ сатмахтаахпыт, государство биэрэр көмөтө тыа сирин табаары огорооччуларыгар тэн усулуобуйада оҕоһулуоһууааһын төһө-долоон бэлэтээтиллэр. Навиликтэр таһымнарыгар бөйөһи дьаһаныны дииргэтин иһиллээхтээх, сиргэ чааһынай бас билли мөккүлэниэхтээх дин биэр санаада кэллилэр.

Тыа хааайыстыбатыгар техника, оборудование иһин бородууксуйанан аахсарга 3-5 сыл бөддьүтөөх лизингбэи төлөбүр форматтыгар киирэрэ санаа эмэ эппилинэ. Кооперациялаһан үлэтиһини тыа хааайыстыбатын массыналарын туһаныыга, переработкада киллэрэр табыгастааһын ыйдылар.

Сүрүннээн, итиник хайысханы тутуһан үлэтиһиргэ сүбэлэһин буолла. Аны Тыа хааайыстыбатын министерствотыгар кини, өрүс илин эгэринээри, Бүлүү болөх, хоту улуустар үлэтииттэрэ түмөсүөхтээхпит. Ол республика тыатын хааайыстыбатыгар сүрүн хайысханы төсхөллүү дин биэс эрэллээх тардас-тыбыт.

Михаил КОРИЯКИН,
улуус бааһынай хааайыстыбаларын
ассоциациятын председатели.

С. С. Яковлев убаайбатыгар, дьарыгар-уотугар сана ылбыт иккис кэргэни көһөрөн аҕалан малын-салын сүөһү сырыттаһына, тэлчөһүгэр көрүстүм. Кини туска суолаах-иктээх бааһынай, хааайыстыба салайааччыта. Осон Н. Д. Субуруускай аатынан совхоз үрэллээһинэ илгитинэ, 1991 сыллаахха аан бастаан, бу дьааһыаннаах, кини-кэни биллэбит олоххо бөйөһүн олоһун бөйөтэ быһаарынарга сыал-сорук туруорунан, саналын хааайыстыба тарыһытэ. Быраатынын түөри чилииннээх.

Хааайыстыбатын сүрүн дьарыга — хортуоппуй үүнэрэ дэлэтин уонна сүөһү илгитэ. Бастагы сылыгар хортуоппуй 5 гектарга олоһуобута. Онтон быйыл 9 гектарга тэрдиллэнэ. Дуоһаардаах тарылталарыгар бааһынай сыллата 20 тонна хортуоппуй атымыр эбит. Сиргэ диннээх хааайын буолан, бааһынаатын күрүтээбит-бүтэйдэн, онно эби совхоз ооңчөхранилищетын тыһылаан тарыһы барбыт. Онтутар хортуоппуй сыл-сыл күрдүн тутан-хараһан, көрө-иктэн, сыл устата улуттөбөһө көнүө Чурапчы салыһыатын олохтоохторун, Одьулууннаагы профтехучилищени, Хатылы баһыһыатын уонна оҕо тарылталарын хааччылар буолбут.

— Бастаан утаа дьон сөһүн санылылара. Бөйөһүн эрэ көрүүнө, наһилиһиһи хааччылыа суоҕа динэ

ЫЛЛЫГАР КИИРБИТ БААҢЫНАЙ

этэллэр даҕаны. Оттон эи бааһынай буолан туран, сүрүн соругум хортуоппуй бородууксуйатынан наһилиһиһи хааччылыа этэ. Ол сымалын ситистим. Иһини өртүгэр хортуоппуй олоһуутун кэргэтэр, үүнүүтүн өссө үрдэргэ былаакыах үлэтиһиһи. Онуоха эрэл баар, — диир Семен Семенович.

Совхозтан ылбыт ооңчөхранилищета улаһана, динэ-бэрдэтиһэн дьоруус биэс миһэтээх 30 тонна киирэр сана ооңчөхранилищета тутуутун ыта сылдьар. Бастаан 1981 сыллаахха 15 тонна хортуоппуй эмэтиһи уурунан, ону көрөн-иктэн, бөбөйдээн туруктаах эмэтиһи оҕорон, онтон тирэх ылан хортуоппуй үүнүүтүн ситиһипт.

Ынах сүөһүтэ 30-тан тахса төбөһө тийбит. Ынара 10. Малы тэнэ 6 бөһөһө аһыыр үрдээх, күлүмүрдээх. Эгүүт комбинатыгар үүтү туттарар дуоһаарын, эскэ 1,5-2 тоннаны сыллата төһөрөн килбит. Ытыларыны улуустары тыа хааайыстыбатын быыстаткатыгар биэр киниэхэ бородууксуйа оҕорон таһаарыага үс бааһынай хааайыстыбата бастааннар Бочуотунай грамотанын наҕараадалаһыттар. Олортон биһрдэстэрэ — дьэ бу С. С. Яковлев хааайыстыбата. Оччолорго 330 бааһынай ха-

аайыстыбата баара.

Хааайыстыба сүөһүтүгэр анаан 30-ча гектар «одуна сирдээх. Быйылгы хотуһа үүнүүтэ былырыныгыга тэнэ суох наһыах буолбут. 90 тонна онугар 40 тонна оту туруорбут уонна кур оттоох уолан үүнэр кыстыгы сыл тахсарын торунууру.

Бааһынай тарыллэтин иһигэр ГАЗ-53, иһин легковой автомашиналар, МТЗ трактор, эл охсор уонна муһаһар, хортуоппуй олоһор уонна хостуур тыа хааайыстыбатын техникалара туһаллар.

— Мин быйыл сайыдык онтоһон тахсарга санаан баран, бэлэмнэ суоһунан наһаагыбатаа. Кэлэр сайын, биһэтэх тутуһун да буоллун, хайдах даҕаны сайыдыкка тахсыбын, — диир кини. — Совхоз бааһындуолун, сүөһүтүн, сылыгытын ылбыт үтүс сүөһүлээх бааһынайдар да, чааһынайдар да сайыдыкка тахсыбаттар. Мэчиркит суох. Онон сүөһүттэн уруксу күрдүн эмэ эти, өлгөн үтүү ылбат буоллубут. Ити барыта ынах сүөһү, сылыгы бөһүөлэһэ тутулуубуттан, киниһэмэтиһтан.

Түмүктээн эттэххэ, Семен Семенович олохтоох тылаах-өстөөх, бу саналын тарыһит хааайыстыбатын, тус бөйөһүн олоһун иһини кэскилин оҕу-дун сөһө төрүттээн, сайыннаар ылдыкка киирбит бааһынай динээх сөп.

Н. СОЛОВЬЕВ, хаһыат общ. корр.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КИНИНГЭ

Бийыл сайын «Амма» туристической этэрээт Мындагаайы—Харбалаах—Чөркөөх—Болтоно маршрутунан айаннаата. Сыла—айылдааны харьметааны, дыһу—сэргэни кытта көпсөтүн, өйдөтүү үлэни ытты, мань тэнэ Чурапчы, Таатта улуустарын ытык-мааны дьоннорун кытта көрсүбүтү тэрийин. Этэрээт СГУ студена Н. Н. Егоров, Соловьев орто оскуоланын учуулаа Р. А. Соловьев уонна Бүлүүтээги педучилище үөрэнээччтэ А. А. Кожурова салайан илдьэ сырыттылар. Барыта 14 олох кыттылаан мэллэр. Мантан аллара айан дневниктэн биллэринэрбит.

14.VII. Баскыһыанньа.

Сарсыарда 10 чаас. «Амма» туристической этэрээт бу айана Чурапчы оҕолоро Амма өрүһүнэн устубуттара 50 сылын туолуутугар анаар. Ол иһин этэрээт атаары үөрүүлээх түгэнигэр 1946 сыллаахха Чурапчы оскуолаларын оҕолоро биллилээх суруйааччы, краевед В. С. Соловьев—Болот Боотур салгатынан Амманын устууларын кыттылаабын, Мындагаайы олохтообун Александра Васильевна Сибирякованы ыгыран көрүстүбүт. Ол кэнигиттэн «Кулук» киин салайааччыта Н. И. Протодакинов оҕолорго араас сүбэни-аманы биэрде, эбэттэн көрдөстө, дьоллоох, умсухтутуулаах айанга алдаата.

Күн-дьыл былдьаттаах, сарсыарданан ардаабыта, 11 чаас 4 мүнүүтэ. Атаары түгэнэ, «Эйгэ» оҕолоро сайына, ытаһа хаалдылар. Аа-дьуо биэрэктэн хоннобут, үөһэ киирэн айан аартыгы тутабыт. Устуу сааланна.

Күнүс 2 чаас 45 мүн. Мөңкүүдэ арытыгар кэлэн тохтобул оҕордубут, сынньанньабыт, эбиэттэтибит, сөгүлээтибит. Күн нөрдө. Үөрүү-көтүү, 3 чаас 45 мүн. арыыбытыттан хоннобут. Илин Күбээһингэ 6 анар чааска кэллэбит, сынньанньабыт. Чаас агара холбурдаах көмүгэ күүснэ ардаата, дэлби сыттыдыбыт. Ол да буоллар, санаабыт түспөт, 10 ч. 45 мүнүттэ Халдыагытта дьон сиргэ үһүс тохтобулбутун оҕордубут. Сынньанан баран салгым айаннаабыт.

15.VII. Бэнидэнииник.

Хахыйах—Соловьев нэһилиэгин бөһүөлөгэ. Амма сирин-уотун сангалымы баһылааһын көмүгэр урут бырадылаабыт бөһүөлөк онугар 1986 с. тутуллубут. Билигин аныгылыы дьылээх-уоттаах, оскуолалаах, хулуунтаах. Элбэх киһи олоһор. Манна «Туймаада-Даймонд» АК сынньанар туристической базата баар. Сарсыарда бөһүөлөккэ экскурсияда сырыттыбыт. Урабада мустан саха народнай суруйааччыта Далай кытта көрүстүбүт. Васильев Семенович сахалар өбүгэлэрин, Омуоруйа Тумарча, Улуу Куданга, саха итэҕэллэрин тустарынан көпсөтө, киһини кытта хаартыскада түстүбүт.

16.VII. Оҕуорунньук.

Тэйэр Хайа—бу Амма көрө мистэтэ, Ытык сир, дьон-сэргэ сүгүрүйэр, киһи туттар мааны сирдэр. Норуот элбэх сэхэнигэр, номоһор киирбит дойдуга, Улуу суруйааччы П. А. Ойуунускай аатырбыт «Кыһа Ойуунун» манна суруйбута үһү.

Сарсыарда 9 чаас. Сүрдээх үчүгэйдик утуһан турдубут. Бары хомунан бу ытык хайада таһа сырыттыбыт. Хайа үрдүттэн Амма хочотун, Мырылааны, Көбдөх хайатын, Маталах хочотун ытыска уурбут курдук көрдүбүт.

11 ч. 30 мүн. Мырылаа туорааттыбыт. Бөһүөлөгү көрдүбүт. Бу—Соловьев нэһилиэгин киһи бөһүөлөгэ, балаһа улахан. Манна Н. С. Соловьев аатынан музейга сырыттыбыт. Нэһилиэк историятын кытта билэтибит.

Киһиэ 8 чааска биэрэктэн хоннобут, биһр чааһын Дайа Амматыгар тийибит. Күн-дьыл мөлтөөтө, тыһырдэ. Салайааччыларбыт бөһүөлөк баһылыгына көрсөн хонорго эргэ балыһа дьэтиги кингилэтибэн кэллэлэр. Ити дьэтигиттэн оттон, тагаспыттан кэллэлэр. Ити дьэтигиттэн оттон, тагаспыттан кэллэлэр. Ити дьэтигиттэн оттон, тагаспыттан кэллэлэр. Ити дьэтигиттэн оттон, тагаспыттан кэллэлэр.

17.VII. Сэрэдэ.

Дайа Аммата—Таатта улуунун уһук бөһүөлөгэ. Эмиэ Хахыйах курдун урукку бырадылаабыт бөһүөлөгү санардан туннубут. Хахыйахха тэнэртээххэ хайага аһаардан туннубут. Хахыйахха тэнэртээххэ хайага аһаардан туннубут. Хахыйахха тэнэртээххэ хайага аһаардан туннубут. Хахыйахха тэнэртээххэ хайага аһаардан туннубут.

хүөххэ кыһаан тура киһи, билигин көпсөтүн бара сылдьар динилэр. Дьини көрө айылбалаах чуумпу бөөм дойдуга—Дайа Аммата, Суола-иһа, сибээс мөлтөх.

18.VII. Чэппиэр.

Сарсыарда 7 чаас 30 мүн. Туруу. Күн-дьыл арыһыда, «муора быһыа» ардах түһэр, Салайааччыларбыт, бүгүн манна өрүүр табыһаа суох буолбутун, айаммыт бириэмэти кэһиллээхтээгин этэн, туран, массынанаан айаннааһыга сүбэлэстилэр. Суолу-иһи ыйдардылар. Инигиттэн күн-дьыл өссө мөлтөөн эмнэ сон. Ол иһин суолбутун салгыыр буоллубут. Онон иһинбитигэр уһун сындааһааннаах айан. Иһинбитигэр—Учай, Чычымах... Сын-сип хомунан хонуннубут.

Тохтуу-тохтуу ардыыр, Суол мөлтөх. Хаста да массынанаабытыттан түһэ сырыттыбыт. Аара Чөркөөх оҕуттарыгар тохтоон аастыбыт.

ТУРИСТИЧЕСКАЯ ЭТЭРЭЭТ АЙАНЫТТАН

ДНЕВНИКТЭН

Аара биһр үрдүк баайы сыгыры кыһаан тахсыбаанга өр баайы эрдэнибит. Суолбарбыт Федор Гаврильевич сордонон-сордонон сии таһаарда. Дьэ, «һуу» дэстибит. Мантан Учай—Кулаковскайдар сирдэрэ-уоттара олох чугас. Манна улуу дьонно аһаан бэлэ мемориал тутуллуохтаах эбит.

Эбиэттээн баран салгым бардыбыт. Аны биһр уруһу туорааһыҥа эрдэнибит, массынанаабыт түһэн хаалла. Хата, чугас оҕуттар бааллара кэлэн көмөлөһөн аһаарылар. Уолаттарга улахан махта. Ити курдук айаннаах Чычымахытын 7 чаас саарана буллубут. Амма кытылыгар аартыкка киирэн балаһаабытын туруоран, аһытын-үөлүтүн буһарыһа, хонордуу тэрийибит.

19.VII. Бэтиһэ.

Чычымах—обургу бөһүөлөк, «Харбалаах» агрофирма отделениета. Саха народнай суруйааччыта С. Р. Кулачков—Элэй төрөөбүт-үөскээбит сирэ. Манна киһи аатын сүтэр орто оскуола, музей. Культура дьэтигэ, таһаара дьэтигэ бааллар. Суруйааччы алаһа Мотуона бөһүөлөктөн чугас. Нэһилиэк баай, киһи историялаах дойдуга эбит.

Сарсыарда туран бөһүөлөккө таһаарыбыт. Оскуолада сырыттыбыт, мастарыскайга В. И. Михайлов уонна Е. И. Софронованы кытта көрүстүбүт. СР үтүөлээх, саха тылын учуутала Евдоким Иванова Элэй, Амма Аччыгыһын тустарынан көпсөтө, киһиэ бэлэхтээтэ. Оттон РФ уонна СР үтүөлээх учуутала Владимир Инокентьевич киһи-дэи историятын, айылга көрө мистэтэрин, төрөөбүт нэһилиэгин үөстэни, айылга уларыйыһын кэтээн көрүү тустарынан сэлэргээтэ, итинэн онтон астынарын биллэрде. Байата оҕорбут «Амма нэһилиэгин экологията» диэн картаны көрдүбүт, билигин нэрдэ, элбэх сүбэни-аманы биэрде. Билигин бөрт үксү биллибит-көрдүбүт, махтаһыбыт. Уонсайынан, бу көрсүбүтү тэрийиһэ Владимир Инокентьевич улаханник көмөлөстө. Наһаа алаһаай, эйбээс, дьонго туһаны оҕоруон бадалаах, сырдык-ыраас санаалаах учуутал эбит. Киниэхэ баһыһа, махта буоллун!

Күнүс биһр агар чааска оҕоһобутугар олоһон Харбалаахха дьэри устатыт, Чычымахтан Харбалаах чугас, 4 ч. 30 мүн. Хоптолооххо тийибит. Мординовтар кистиктарыгар. Бу Амма элээрэ сыһырын үрдүгэр турар отох өһө, манна билигин туох да суох, сайын кыһаа көрөр эбиттэр. Мординовтар балаһаанарын баһааналара эрэ тураллар. Улуу дьонго туох да бэлэ суох, оҕоһулуубата.

Оҕолор сынньанан баран уһуор-Талы хайатыгар таһа сырыттылар. Манна профессор, филологическай наука доктор, уһулуучулаах учуонай Алексан-тий Егорович Мординов көмүлэ сытар. Оҕолор итинэн көмө уурдулар, хаартыскада түстүлэр.

20.VII. Суббота.

9 чааска Хоптолоохтон Харбалаахха дьэри бүтэни километрларбытын устатыт. Уон аһыһа Харбалаах динилар тикээбит. Билигин орто оскуола кыһаада, учуутала А. Э. Борисов көрөр. Үөрүүлээх көрсүбүт. Альберт Захарович нэһилиэк бөһүөлөк, оскуола туһунан көрсүр. Оттон Н. И. Протодакинов «Кулук» лааһы, киһи үлэтин-хамнаһын туһунан биллэринэрде.

Харбалаах—Таатта улууһугар саамай эдэр бөһүөлөк, отут сылын туолбут. Ол эрэри сангалым ту-туулардаах, улахан оскуолалаах, ПТУ-лаах, таас чох карьердаах, музейдаах бөдөң бөһүөлөк. Ытык Күөлү кытта оҕоһуулаах суолунан сибээстэһэр—хайа-рыы суох. Бөһүөлөгү көрөн баран, саха худоһун-нуктары кыттыналарын галереятыгар сырытты-быт. Бу бөһүөлөк сана тутуллуутугар урукку «Коммунизм» колхоз бырабылаһаанын председатели И. В. Николаев көмүлэһиһин худоһуннуктар манна галерея аһыттар. Билигин ону билиги биһр дойдулаахпыт, Мэлдэхситтэн төрүттээх, биллэр ху-доһуннук И. Д. Корянин салайар, үлэлэтэр. Ино-кентий Дмитриевич наһаа үөрө-көтө көрүстэ, дол-гуйда. Киһи урут Чурапчы оҕолорун кытта Амманын устубут эбит. Ол туһунан иһирэхтик аһыһа. Гале-реяда А. Н. Осипов, А. П. Мунхалов, Л. М. Нео-фитов, П. П. Романов уо.д.а. үлэлэрэ, араас муос-тан, мастан, мамонт муоһуттан оҕоһуктара киһини нэрэхсэтэлэр. Манна Элэй, Амма Аччыгыһа, Р. И. Константинов бюстара бааллар. Олус баай, дьин-ти, элбэххэ үөрэтэр галерея эбит.

Салгым Мординовтар аччыгыһы бырааттарын, пе-дагогическай үлэ ветеранын, Ада дойдуга сэринти кыттылаабын, 81 саастаах ытык кыһааһы Т. В. Мординов кытта олус истиг көрсүбүт буолла. Тро-фим Егорович билигин Буор Дьэ дьон сайыллы-тарыгар илдьэн сырытыһаарда, урукку олохторун, төрөппүттэрин, убайдарын, сэрини мар сылларын, сэрингэ хаһа сылдыһытын, кэли хайдах үлэлээбит-тин тустарынан көпсөтө. Тэлтэлэ, сөргэлэргэ са-лама ыһаатыбыт, балаһаанга бэлэ суругу саайды-быт.

Харбалаах таас чохтоох карьерын көрдүбүт. М. М. Слепцов кыһаада көпсөтүн иһиттибит, карьер илин улуустарга сүһүн суолталаах объект буола-рын биллибит.

Иһинбитигэр—Чөркөөх. Мантан ыла массынанаан айаннаабыт. Суол ааттаах. Ытык Күөлүнэн эргийэн Чөркөөхкө сонно кэллэбит. Музей директорунан Изабелла Яковлевна Жерготованы көрсөн, бүгүһү, сарыһыгы үлэтиги былааннаатыбыт. «Тохтобул» сайыллыка бардыбыт. Бу бөрт көрө айылбалаах, элбэх хос-хос хоннохтордоох, тумуулардаах, аһаат-тар сыһылаах иһэн алаас эбит. Норуот сэхэнигэр, үһүэһиңгэр киирбит дьини историялаах алааска Слепцовтар (Ойуунускай төрүттэрэ), Сокольниковтар үлөлбэлээн олоһулар, Бөрт элбэх сүһү-ас үөскээ-бит, дьон-сэргэ тоһуоруслут алаастара. Ону үгүс өтөх-тор онууларга туоһулууллар. Билигин манна сайыл-ны ферма баар. Ферма олохтоохторун кытта истиг-ник көрсүһэн, хардары таары концерттаатыбыт. Олох-тоохтор Ваня Бельде, уолаттар ырыаларын наһаа соһүлээтилэр.

21.VII. Өрөбүл.

Чөркөөх—Таатта улууһун биһр кыһаада, бөдөң бөһүөлөгэ. Дьэкуускай—Магадан трассатыгар турар. Манна бүтүн Саха сирэ иһэн туттар политехника музейа баар.

Бүтүн билиги, кыһаа даһаны, саха ааттаах ба-рыта сүгүрүйэр ытык сиритэр—Чөркөөхкө олоһобут. Бу дьонун-мааны, киһиэ хоһоонноох музейы көрөр, дьоллоохпут.

Музей иһэ—11 гектар сир. Таатта үрэх талыы көрө көстүүлээх кыһааһыгар турар. Барыта 20 объек-таах, олоһон билиги сылдьар көмүһигэр түөрхэ өрөмүһүгэ тураллара.

Эбиэттэн иһэ П. А. Ойуунускай өтөдөр, төрө-бүт-үөскээбит балаһаһыгар, үөрөмүгэ оскуолатыгар сырыттыбыт. Бу Чөркөөхтөн 5-6 км тэйиччи уһук сир. Манна П. А. Ойуунускайга аналлаах пааматын-нык, иһэн көмүс уһуоһуттан адалылыбыт иһэ буор кута көмүллэ сытар эргитэр бааллар. Бу көрө-бэлэ мистэтэ Чөркөөх оскуоланын оҕолоро көрөдөр-хараһаллар эбит.

Чөркөөхү көрөн-истэн, хаһааһыттары кытта ис-тигини быраһаайдаһан баран, ара Таатта, Чурап-чы кыһааһыскаларыгар тохтоон, Болтоно киһигэр П. Харбалаага кэллэбит. Бу билиги биһр көрө-бэлэ сирбит-дойдубут. Киһиэлики Мындагаайылыбыт.

Бу туристическай айан маршруттар киирбит Таат-татааһы кыһааһы үөстэр музей сабыылааһынан, Д. П. Корнич аатынан спортваһа музей өрөмүһүгэ туһуһуһан, олоһо кыһаа-сылдыһытыбыт, көрөтү-бүт. Эһиһэн сайын бу маршруткка эбиэ Хаһыһаа-һы хоту көһөрүлүү музейа, Чурапчы улууһуһааһы музей, «Чурапчы холоһуһааһы» киллэриллиһхтэрэ.

Дневник суруйдулар: Света Дьячкова, Илья Николаев, П. Н. Егоров, Н. И. Протодакинов.

